

Оксана Герасимова,

*здобувач кафедри політології та філософії ХРІДУ НАДУ,
головний спеціаліст Управління гуманітарної політики
Кабінету Міністрів України*

Популяризація читання як напрям державної політики в гуманітарній сфері

У статті досліджуються зміни психологічних та інтелектуальних якостей особистості в результаті заміщення книги як основного джерела інформації сучасними інформаційно-комунікаційними системами, визначається напрям державної політики, спрямованої на відновлення соціальної ролі книги.

Ключові слова: читання, інформаційно-комунікаційні системи, державна політика, гуманітарна сфера.

In the article there is a research about changes in psychological and intellectual qualities of the person as a result of replacing the book as a primary source of information with modern information and communication systems, determined by the direction of state policy aimed at restoring the social role of books.

Key words: reading, information and communication systems, state policy, humanitarian spheres.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток Української держави характеризується стрімким зменшенням у суспільстві інтересу до читання як одного з найважливіших чинників підвищення загального рівня освіченості. Так, відповідно до соціологічних досліджень 46% населення не купують книги, оскільки не відчувають потреби у читанні. Однією з причин цього явища є тенденція щодо витіснення в цілому читання як способу отримання інформації та книги як її носія, зокрема, новітніми комунікаційними технологіями. Відбувається перехід до візуальної культури, передбачений М.Маклюеном (Marshall McLuhan) ще в 60-х рр. ХХ ст. [4].

Наслідки цих процесів, які здебільшого справляють негативний вплив на сталий розвиток українського суспільства та його гармонійну інтеграцію в європейське співтовариство, зумовлюють дві актуальні проблеми: в економічному вимірі це призводить до занепаду книговидавничої галузі, оскільки стрімко зменшується споживчий попит на книгу, у суспільному вимірі - відбуваються глобальні зміни в процесах освіти, інтелектуальному та емоційному розвитку особистості. І перше, і друге потребує невідкладної уваги з боку держави, оскільки

загрожує національно-культурному розвитку і унеможливило економічне зростання держави в сучасному постіндустріальному світі, орієнтованому на високий рівень знань і навичок роботи з інформацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблеми сприйняття тексту і структурування знання, соціальної цінності читання та читання як високої духовної діяльності, відображення дійсності у свідомості людини і передачі інформації привертають увагу філософів, лінгвістів, психологів, психолінгвістів, представників педагогічної науки, культурологів. У роботах Ж.Бодіяра, Д.Бакігема, Чомскі Ноама, М.Маклюена, Н.Постмена досліджуються аспекти інформаційної культури особистості в умовах розвитку комунікаційних та інформаційних систем. Представники когнітивної психології Г.Брауер, Р.Шепард, Д.Озбел, Дж.Брунер розкривають способи отримання, перетворення інформації в знаки та її вплив на поведінку людини, іноземні психолінгвісти Ж.Мелер, О.Леонтьєв, Т.Дрідзе, Л.Виготський і вітчизняні представники зазначеної науки - М.Карп'юк, Л.Нагорна, К.Серажим, О.Холод - приділяють увагу проблемам розуміння, інтерпретації та аналізу художнього тексту. Соціальну роль книги висвітлюють представники філософської та педагогічних наук А.Воронов, М.Коновалова, С.Ніконова, Ю.Мелентьєва. Проте зазначені дослідники торкаються проблеми читання як культурного феномену та його впливу на особистісні якості людини та суспільство в цілому, без аналізу змін, які стались під впливом поширення нових інформаційних та комунікаційних технологій. *Невирішеними також залишаються питання* ролі держави в процесах збереження читання як культурного феномену з урахуванням світового переходу від інформаційного суспільства до суспільства знання.

Вказане зумовлює *постановку завдання статті*, яке полягає в дослідженні змін психологічних та інтелектуальних якостей особистості в результаті заміщення книги як основного джерела інформації сучасними інформаційно-комунікаційними системами, визначення напрямку державної політики, спрямованої на відновлення соціальної ролі книги, підвищення рівня інформаційної, культурної та читацької компетентності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив науково-технічного прогресу на людину в будь-який час викликав

занепокоєння серед філософів, суспільних діячів, мислителів тощо. З одного боку, пророцтва щодо занепаду людини через новітні технології це данина страху, який людина відчуває перед усім новим, що торкається її життя, з другого - не можна не помітити об'єктивні зміни, які відбуваються з людиною та суспільством і здебільшого спричинені бурхливим розвитком комунікаційних та інформаційних систем за останні 30 років. На початку 60-х рр. ХХ ст., коли ера телебачення тільки набирала обертів, а виникнення Інтернету навіть важко було уявити, М.Маклюен зазначав, що всього через кілька десятків років буде легко описати революцію в людському сприйнятті і в мотиваційній сфері, викликані спостереженням за "мозаїчним мереживом" телевізійної картинки [4]. Російський учений С.Капіца, аналізуючи наслідки революції, передбаченої М.Маклюеном, зазначає, що нові можливості нашого часу висувають нові вимоги до освіти, коли не знання, а їх розуміння стає головним завданням виховання розуму і свідомості. Сучасні технології дозволяють застосування знання в такий спосіб, що не вимагає глибокого розуміння, це призвело до прагматичного спрощення і зниження вимог у процесі масового навчання. Разом з цим усе більше відповідальності перед суспільством, зокрема у питаннях формування цінностей, освіти і знань, має усвідомлюватись засобами масової інформації [2].

Базуючись на гіпотезі, що інформація, якою ми володіємо, є багаторівневою ієрархією значень різного ступеня узагальнення, сучасна психологічна наука в основу такої ієрархічної піраміди покладає асоціації. Асоціативні зв'язки лежать в основі мислення, пам'яті, творчості, уяви тощо [5]. У психолінгвістичних дослідженнях підкреслюються складність і багатоплановість процесів сприйняття та розуміння тексту. Сприйняття та розуміння, як правило, розглядають як дві сторони одного явища. Ієрархічність осмислення тексту проявляється в поступовому переході від інтерпретації значень окремих слів до розуміння сенсу окремих висловлювань, а потім - загальної ідеї тексту. Реальний процес розуміння тексту не збігається з тим порядком, в якому надходить інформація. В результаті осмислення тексту у індивіда має утворитися його проекція. На думку Т.Дрідзе, реципієнт адекватно інтерпретує текст тільки у тому випадку, якщо основна ідея тексту тлумачиться адекватно задуму автора, тобто проекції автора і читача максимально

наближені одна до одної [1]. Проте досить часто в інтерпретації одного й того самого тексту різними реципієнтами спостерігаються значні відмінності. Найчастіше це відбувається з художніми текстами. Варіативність сприйняття художнього тексту пояснюється проявами мотиваційної, когнітивної та емоційної сфер особистості. У процесі осмислення тексту індивід обов'язково спирається на схеми знань про світ. Діяльність читача під час сприйняття художнього тексту є рефлексією. Рефлексія в процесі художнього сприйняття пов'язує результат творчості письменника з досвідом, що має читач. Тобто для смислу художнього тексту в культурному просторі характерна така ознака, як відкритість. Система смислу художнього тексту змінюється у діахронії, постійно залучає нові елементи культурного середовища, нові коди інтерпретації тексту. Таким чином, смисл тексту поповнюється новими синхронічними елементами, а семіотичне середовище - актуальними кодами сприйняття. Відкритість системи смислу є головною властивістю культури і мови. Система смислу художнього тексту лише на певних етапах свого розвитку є нелінійною, хоча нелінійність закладена в самій природі концепту і є основою його когнітивного творчого потенціалу. Найбільш яскраво нелінійність проявляється в художньому осмисленні концепту. Нелінійність розвитку системи смислу ми можемо спостерігати скрізь, де наша свідомість може вбачати двозначність і протиріччя. Мова художнього тексту нелінійна настільки, наскільки читач цього хоче і може дозволити. Одночасно із зрозумілою, раціональною інформацією під час читання тексту завжди є "неперекладений" залишок, надінформація. З точки зору теорії інформації, смислової множинності художнього тексту можна віднести до ефектів, які роблять процес сприйняття складнішим, але разом з цим саме зворотні зв'язки ініціюють механізми творчого осмислення, приводять до індивідуалізації засвоєного смислу. Значною мірою ефект художності, який не мислиться без співчуття змісту, що осмислюється, досягається завдяки дії зворотних зв'язків, які забезпечують вхід до простору змісту.

Узагальнюючи, можна сказати, що читання суттєво впливає на формування інтелектуальних та емоційних якостей особистості, та навести висновки соціолога і культуролога С.Плотнікова, який на базі багатьох досліджень, проведених у

різних країнах, виокремив основні відмінності в інтелектуальному розвитку людини читаючої від нечитаючої. Активно читаючі люди здатні мислити в категоріях проблем, охоплювати ціле і виявляти протиріччя у взаємозв'язках явищ, адекватно оцінювати ситуацію, мають більший обсяг пам'яті і активну творчу уяву, краще володіють мовленням, точніше формулюють і вільніше пишуть, більш критичні, самостійні у судженнях та поведінці [6]. М.Маклюен, навпаки, критично оцінював вплив книги як інформаційного джерела, аргументуючи це тим, що "книжкова" культура спричинила панування впродовж століть методи фіксованої точки зору, яка стверджує відтворюваність як критерію істини і практичної користі [4].

Сьогодні, незважаючи на незначний за історичними мірками проміжок часу у 20-30 років, впродовж яких людство відчувало значний вплив новітніх глобальних інформаційно-комунікаційних технологій, ми вже маємо перші результати впливу цих технологій і можемо вдаватись до аналізу змін, які відбуваються з інтелектуальними та емоційними якостями людини. Можна виділити два наслідки такого впливу: по-перше, відмова від читання взагалі, заміна книги або роботи з текстом у будь-якій формі, зокрема розміщеним в мережі Інтернет чи на електронних носіях, на споживання інформації в аудіо- або аудіовізуальному форматі; по-друге, поширення серед освіченої частини суспільства, яка приділяє належну увагу читанню, негативної тенденції сприйняття літературного твору як інформації. Все, що не вкладається в систему двозначних опозицій і не кваліфікується як інформація, - не сприймається і відкидається читачами. І в першому, і в другому випадку ми бачимо тенденцію до спрощення, бажання звести до мінімуму інтелектуальні та емоційні зусилля. Багатство інформаційного простору, з одного боку, є беззаперечним позитивним фактором, з другого - ми стикаємось з тим, що великі обсяги інформації, які людина не встигає осмислити, спричинюють "механічне використання" інформації.

Г.Смолл (G.Small), невролог, який очолює науково-дослідний центр з вивчення пам'яті і старіння Семельського інституту неврології і поведінки людини Каліфорнійського університету, на підставі своїх досліджень стверджує, що технологічні процеси, якими характеризується наш час, змінюють звичне для мозку інформаційне середовище, подорожі

Інтернетом стимулюють центри мозку, пов'язані з прийняттям рішень і логікою, а зони, що відповідають за абстрактне мислення та співчуття, задіяні вкрай слабо. Таким чином, розвиток здатності оперативної обробки інформації відбувається за рахунок погіршення навичок спілкування, втрати можливості відчувати емоційні прояви. Ще один наслідок - синдром дефіциту уваги та втрати концентрації [7].

М.Вулф (Maryanne Wolf), яка досліджує вікову психологію в Університеті Тафтс, пише, що ми не тільки те, що читаємо, а і те, як ми читаємо. Стиль читання, який виник під впливом Інтернету, має у своїй основі ефективність та швидкість, послаблює здатність до поглибленого читання. Читання в Інтернеті перетворює людей на звичайних шифрувальників інформації. Здатність інтерпретувати текст, створювати складні ментальні зв'язки, які формуються, коли ми читаємо поглиблено, залишається незадіяною. Читання, пояснює Вулф, не є інстинктивним умінням людських істот, воно не закладено в нашому генотипі, як мова. Нам необхідно навчати свій мозок переводити символічні знаки, які ми бачимо, в мову, яку ми розуміємо. Досліди показують, що у тих, хто читає ідеограми, наприклад у китайців, створюються розумові схеми читання, які сильно відрізняються від тих, що формуються у людей, які використовують для запису мови алфавіт. Відмінності стосуються ділянок мозку, які керують когнітивними функціями пам'яті, інтерпретації звукових та візуальних подразників. Тому зв'язки, які створюються під час читання текстів в Інтернеті, відрізняються від тих, що створюються під час читання книг [7]. У цьому контексті цікаві спостереження активних блогерів, які аналізують зміни у своїх процесах мислення, особливо тих, що належать до світу літератури. Так, один з блогерів зазначає, що "йому Інтернет був Божою допомогою", оскільки це швидкий доступ до великого обсягу інформації, але він поступово втратив здатність концентруватись і спостерігати. Мозок очікує інформацію у тому вигляді, в якому вона поширюється в мережі, - у вигляді швидкісного потоку часток. Багато блогерів, які належать до світу літератури, зазначають, що чим частіше вони використовують Інтернет, тим більше зусиль вони докладають, щоб не втратити концентрацію під час читання довгих текстів. Скотт Карп (Scott Karp), який веде блог, присвячений мережевим ЗМІ, визнав, що припинив читати книги, оскільки змінився стиль

його мислення. Брюс Фрідман (Bruce Friedman), який працює на медичному факультеті Мічиганського університету і веде блог про використання комп'ютерів у медицині, також описує подібні явища: "тепер я практично втратив здібність читати і засвоювати довгі статті в Інтернеті або в надрукованому вигляді", він зазначає, що його мислення стало уривчастим, важко дочитати до кінця текст, в якому більше ніж 3-4 параграфи [7].

Таким чином, ігнорувати зміни, які відбуваються з людиною під впливом сучасних комунікаційних технологій, на нашу думку, не можна. Вчені зазначають, що на зміну інформаційному суспільству йде суспільство знання, в якому людина, щоб зайняти гідне місце, крім технологічних навичок, має демонструвати потужні аналітичні здібності, критичний аналіз, нелінійне мислення, що дасть змогу забезпечити розуміння інформації, а отже, перетворення її на знання [3]. Проблеми переходу до суспільства знання пов'язані передусім з необхідністю реформувати освіту та гуманітарну політику. Такі глобальні завдання має ставити перед собою насамперед держава. На жаль, Україна відстає від прогресивних країн навіть у тому, щоб визнати наявну проблему втрати читанням соціальної ролі. Досі більшість урядовців продовжують вірити в радянський міф про те, що ми - найбільш читаюча нація у світі. Саме вчасне розуміння реального ставлення суспільства до читання та наслідків зниження соціальної ролі читання стало поштовхом до запровадження потужних державних програм популяризації читання в таких країнах, як Великобританія, Канада, Нідерланди, Бельгія, Германія. В Євросоюзі діє спільна європейська платформа пропаганди читання "Євросоюз читає". На нашу думку, заслуговує на особливу увагу досвід Великобританії, де існує низка цікавих програм, серед яких національна програма "Bookstart", завдяки якій кожна мама в день народження своєї дитини отримує безкоштовний пакет з книгами, до якого входять не тільки посібники з догляду за новонародженими, а й книги для читання самим маленьким, наступний пакет з книгами мама отримує коли дитина досягає 18 місяців. Британські психологи вважають, що дитина, якій читають від народження, краще вчиться в школі і раніше починає читати самостійно. Крім того, у країні існують програми для школярів та окремих напрям - робота з батьками дітей та вчителями - як краще навчити дитину читати, рекомендована література тощо. Останнім часом

потужно за популяризацію читання взяли на вищому рівні в Російській Федерації, де в 2006 р. прийнято Національну програму підтримки та розвитку читання. Зазначена програма широкомасштабна і не зводиться суто до пропаганди читання, в ній закладено кілька рівнів реалізації: регіональний рівень, напрями для роботи громадських організацій, бізнес-структур. Увага приділяється школам, розвитку бібліотечної справи, підготовці нових кадрів, розробці новітніх методик, залученню телебачення та радіомовлення, електронних ЗМІ тощо. Цікаво, що на першому етапі реалізації Програми головним її завданням було визначено створення зусиллями всіх заінтересованих сторін такої атмосфери, щоб усі зрозуміли необхідність щоденної, кропіткої і цікавої роботи з підтримки та розвитку читання.

В Україні поодинокі голоси представників громадських організацій допомогли представникам державних органів хоча б частково визнати проблему та розпочати розробку шляхів її розв'язання. Але це відбувається не тими темпами і не зовсім у правильному руслі. У 2006 р. Указом Президента України "Про деякі заходи з розвитку книговидавничої справи в Україні" Кабінетові Міністрів України доручено розроблення та впровадження Державної програми популяризації вітчизняної книговидавничої продукції, концепцію зазначеної державної програми урядом схвалено лише у 2008 р., а саму програму досі навіть не затверджено. Головним виконавцем Програми визначено Держкомтелерадіо як центральний орган виконавчої влади в галузі видавничої справи. На нашу думку, популяризація вітчизняної книги є важливою, але не може бути головною метою державної програми. Має йтись саме про популяризацію читання, а це набагато ширше завдання, до якого необхідно долучити передусім Міністерство освіти і науки, Міністерство сім'ї, молоді та спорту, Міністерство культури і туризму. Підтримка та розвиток читання мають стати одним із пріоритетів гуманітарної політики нашої держави на найближчі роки та реалізовуватись у контексті реформи освіти на базі світового досвіду.

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі *висновки*. Поява в XV ст. друкарського верстата Гутенберга викликало низку негативних передбачень: італійській гуманіст Ієронімо Скуарчафіко (Hieronimo Squarciarico) був занепокоєний тим, що книги стануть легкодоступними, і це призведе до розумових лінощів, люди стануть менш охочими до знань і їх розумові

здібності ослабнуть. Були й інші негативні чинники, більшість яких, до речі, справдилась. Але благ, яких принесло друковане слово людству, безперечно більше. Поглиблене читання цінне не тільки тими знаннями, яких ми набуваємо, а й інтелектуальними та емоційними вібраціями, які утворюються в мозку читача: ми створюємо власні асоціації, робимо умовиводи і відшукуємо аналогії, у нас народжуються власні ідеї. Поглиблене читання не відрізняється від поглиблених роздумів, і якщо ми втратимо це, заповнивши "контентом", ми пожертвуємо не тільки частиною себе, а й частиною культури. У традиціях нашої культури ідеалом є складна, собороподібна структура високоосвіченої особистості, носія особисто створеної і унікальної версії всього культурного спадку, який під впливом надлишку інформації і технології миттєвої досяжності ризикує втратити не тільки емоційність, а й, покладаючись на комп'ютер як єдине джерело пізнання, зменшити власний інтелект до розмірів штучного. Перехід від інформаційного суспільства до суспільства знання ускладнений для нашої країни тим, що нам доведеться переходити в наступну фазу, фактично перестрибуючи попередню: від постіндустріального суспільства до суспільства знання. Безперечно, новітні інформаційні та комунікаційні технології є благом і мають широко розвиватись, але поряд з цим держава має взяти за один з основних напрямів своєї гуманітарної політики підтримку та розвиток читання шляхом запровадження в максимально короткі терміни довгострокової державної програми із залученням до її реалізації всього блоку центральних органів виконавчої влади, які відповідають за гуманітарний розвиток суспільства. Тому *перспективами подальших досліджень* є визначення концептуальних засад зазначеної державної програми з урахуванням таких понять, як культурна та читацька компетентність, вироблення механізмів її реалізації на загальнодержавному і регіональному рівнях на підставі узагальненого міжнародного досвіду державної підтримки та розвитку читання.

Список використаних джерел

1. Дридзе Т. М. Язык и социальная психология / Т. М. Дридзе. - М. : Издат. группа URSS, 2009. - 240 с.
2. Капица С. П. Парадоксы роста: Законы развития человечества /

С. П. Капица. - М. : Альпина Нон-фикшн, 2010. - 192 с.

3.К обществам знания : всемир. докл. ЮНЕСКО / предисл. К. Мацуура. - Париж : ЮНЕСКО, 2005.

4.*Маклюэн Маршал*. Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего = The Gutenberg Galaxy: The Making of Turographic Man / Маршал Маклюэн. - М. : Академ. проект, 2005. - 496 с.

5.*Петренко В. Ф.* Основы психосемантики / В. Ф. Петренко. - 2-е изд. доп. - СПб. : Питер, 2005. - 480 с.

6.*Плотников С. Н.* Читательская культура в России. Homo legens: памяти С. Н. Плотникова : сб. науч. тр. / С. Н. Плотников. - М. : Дом интеллект. книги, 1999. - С. 46-58.

7.*Carr Nicholas*. Is Google Making Us Stupid? What the Internet is doing to our brains // ATLANTIC MAGAZINE. - July/August 2008. - Режим доступа : <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2008/07/is-googlemaking-us-stupid/6868/>